

АУТЕНТИЧНОСТ ЖЕНСКЕ ПОЗИЦИЈЕ УТЕМЕЉЕНЕ У ОБРАЗОВАЊУ И КЊИЖЕВНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА

Анстракт: Рад се бави животом и стваралаштвом првих књижевница на простору Босне и Херцеговине: Стаке Скендерове, Умихане Чувидине, Лауре Папо Бохорете и Јелице Беловић Бернациковске. Ове аутентичне женске позиције утемељене у образовању и књижевности Босне и Херцеговине појавиле су се доста касно, али је њихова улога у настанку женске књижевности на нашим просторима изузетно велика. У раду је анализирана и књига *Српкиња*, издата у Сарајеву 1913. године од стране Добротворне задруге Српкиња из Ирига, која представља један од најважнијих извора информација о многим српским женама писцима. Она садржи посебно вриједан и аутентичан материјал за сагледавање женске улоге у јавном животу тог времена.

Кључне ријечи: женска књижевност у Босни и Херцеговини, Стака Скендерова, Умихана Чувидина, Лаура Папо Бохорета, Јелица Беловић Бернациковска.

Пјесникиње и књижевнице у историји Босне и Херцеговине појављују се касно, али је несумњива њихова улога у настанку народне лирике и баладе. Може се рећи да је вијековима једино литерарно искуство доступно женама била усмена традиција, која је била једино средство за њихово самоизражавање. Овакав вид усмене традиције видљив је кроз рад Стаке Скендерове (1828–1891), учитељице и књижевнице за коју се сматра да је била прва жена у Босни која је објавила књигу. Била је изузетна и оригинална појава културног и друштвеног живота у Босни и Херцеговини друге половине XIX вијека. Иако о њеном животу и раду не постоје тачни и потпуни подаци, може се рећи да њено стваралаштво, без претходних узора у босанскохерцеговачкој средини, представља риједак примјер женског стваралаштва настао потпуним посвећењем.¹ Дјелом *Љетопис Босне*, које обухвата период од 1825. до 1856. године, сврста-

¹ G. Stojaković, "Staka Skenderova ili prilog za istoriju autentičnosti", *Habitus*, Novi Sad, avgust 2002, 177–190.

ла се у ред малобројних хроничарки друштвених и историјских збивања у XIX вијеку на Балкану.

Њене биографије наводе да је као кћи осредњег трговца још у дјетињству осјећала велику потребу за књигама, не обазирући се на то што се писменост у Босни сматрала сасвим непотребном за жене. Од раног дјетињства одијевала се у мушко одијело², које је често и касније облачила, што је био знак да се одрекла удаје и да се неће посветити искључиво својој кући. Чињеница да зна да чита и пише, као и то да је говорила турски језик, били су од пресудног значаја за њен даљи живот. Међутим, та знања и ношење мушког одијела, поред евидентне слободе, наметали су јој и одређене обавезе које није имала обична босанска жена. Знање турског језика и "одласци у турске куће и хареме" омогућили су јој да често са успјехом брани своје сународњаке.³ То јој је донијело велико поштовање и углед међу народом, који је ријетко када уживала нека жена.

Са становишта образовања и еманципације жена она је предузела још један важан подухват. У вријеме када је школство у Босни било врло неразвијено и примитивно, отворила је око 1858. године у Сарајеву школу за женску дјецу, коју је водила десетак година и коју су, поред православних, похађале и дјевојке римокатоличке, јеврејске и муслиманске вјере.⁴

О њеној побожности, смјерности и оданости цркви постоји доста података. Такав избор животног пута морао је произвести опште поштовање унутар патријархалне мултиконфесионалне босанске средине. Очигледно је да је православље за њу представљало искрено и дубоко утемељено одређење које је одредило њен став према ближњима. Многи су је суграђани сматрали монахињом, што би она вјероватно и била да је у Босни у то вријеме постојао женски манастир.

Необична је чињеница да је Стака Скендерова била и једна од малобројни жена из Босне која је посјетила Христов гроб. На пут у Јерусалим упутила се 1870. године. Путовала је око годину дана, а у њеним биографијама се наводи да је била у аудијенцији код султана Азиза, који јој је том приликом на рачун путних трошкова издвојио 10.000 гроша.⁵ У Јерусалиму се замонашила и стекла право да имену прикључи назив "хаџи". За њене савременике она је од тада била хаџи Стака Скендерова.

Дјело *Љетопис Босне* уочено је и објављено од стране Александра Гиљфердинга, веома цијењеног руског конзула, научника и члана Руске академије наука, кога су већ тада сматрали најпознатијим словенофилским идеоло-

² У Босни је био чест обичај да се малољетне кћерке одијевају у мушко одијело и код православног и код католичког становништва.

³ А. Ј. Поповић, "Хаџи Стака Скендерова – Српска калуђерица и учитељица", *Босанска вила*, Сарајево, 31. децембар 1903, 393.

⁴ У тој школи су се школовале прве учитељице у Босни. G. Stojaković, н. д., 177.

⁵ Исто, 181.

гом XIX вијека. Љетопис је био саставни дио зборника "Записки императорско-го русског географическог общества", објављеног у Санкт Петербургу 1859. године. *Љетопис Босне* је за Гиљфердинга представљао важан извор информација о приликама, догађајима и личностима у Босни. У немогућности да се ослони на претходно писане изворе о Босни, Стака Скендерова је дала друштвено-историјску слику Босне ослоњену на колективно сјећање српског народа.⁶ Она је историју и догађаје посматрала из позиције потчињености, што је и био положај српског народа у Босни.

Начин на који је писан *Љетопис Босне*, писмо и језик, колико говоре о ауторки, говоре и о културним приликама и могућим оквирима у којима су жене тога времена могле стварати у Босни. Текст је објављен у стиховима у десетерцу, народним језиком и грађанском азбуком. Десетерац је био уобичајена форма у којој се српска књижевност стварала и преносила током дугог временског периода. Зато је разумљиво да из тог познатог и јединог могућег оквира Стака Скендерова није могла да искорачи.

Респектабилан и врло објективан приказ *Љетописа Босне* дала је Силија Хоксворт (Celia Hawkeswort)⁷, узимајући при томе у обзир цјелину онога што је у великом временском распону била књижевност коју су стварале жене у Србији и Босни. Њен став је да се и поред ограничења, прије свега у форми, ради о вриједном личном виђењу једног времена које је дато са великим осјећањем за цјелину изложених дешавања.

Стака Скендерова је једна од ријетких жена које су се средином XIX вијека усудиле да уђе у јавну сферу, забрањену женама. Тај прелаз је забиљежен метаморфозом, одбацивањем женске а облачењем мушке одјеће. На босанскохерцеговачкој позорници једна је жена себи храбро додијелила мушку улогу, створивши при томе потпуно аутентично дјело. У друштву у коме су се више цијенили окрутност и јунаштво, жена са својим традиционалним врлинама у јавном животу готово да није могла пронаћи своје мјесто.

Када је ријеч о женама које преузимају улогу мушкарца, носећи мушко одијело и преузимајући све обавезе које оно са собом носи, занимљив је примјер жена отпадница које су као такве ушле у јавне – мушке сфере друштвеног живота. Ријеч је о једној сложеној конструкцији хибридног идентитета у којој је постојање отпадника или хајдука крајем XIX вијека у Босни била веома честа појава. Постојање ових маргиналних скупина већина историчара повезује са српским устанком у Босни (1875–1878) и чињеницом да нису сви устаници прихватили аустроугарску власт. Појам овог отпадништва у блиској је вези са осјећањем страха, одбојности, сажаљења и дубоког неразумијевања нових промјена у друштву које су се десиле непосредно након устанка. Ове појаве битно

⁶ Исто.

⁷ С. Hawkesworth, *Voices in the Shadows, Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, Central European University Press, Budapest – New York 2000, 251–252.

су утицале на стварање нарочитог односа између заједнице и отпадника. Бити отпадник од власти није значило бити и потпуно одбачен од заједнице.

Тајновити живот хајдука, као и њихова честа тумарања преко окружних, понекад и државних граница, учинио је да приче о храбрости и слави неког хајдука постану легендарне. Присуство жена у оквиру ових маргиналних скупина веома је ријетко, а сама појава оваквих случајева аутоматски је постала мистична и легендарна.

У босанскохерцеговачкој историји позната је само једна жена отпадница, запамћена под именом Хајдучица Мара, а њена појава је опјевана, осликана, па чак и фотографисана. Отпадништво "посрнулих" жена, проглашених за моралне отпаднице од друштва, понекад је могло бити врло условно и апстрактно. Наклоност мушког свијета, као и велика пажња која им је често указивана, потпуно су потирали дејство морализаторске осуде.⁸ Тако је позната и народна пјесма у којој се велича слободарски и ослободилачки тип жене која хајдукује:

*"Одметну се одметница Мара
у хајдуке преко Бање Луке.
девет годин харамбаша била
а десете ухватише Турци
Па је воде шехер Бањој Луци,
Дилбер Мару на ченгел метнуше".⁹*

Констатација да женама на Балкану није било лако, а нарочито не оним својеглавим, потврђује нам и живот ове младе жене. Мару је преотео од мужа чувени хајдук Симо Вуксан када је "четовао по бањалучком котару".¹⁰ Разлози зашто је ова жена постала одметница остаће непознати. Промијенити средину или прећи зацртане границе значило је у то вријеме и привремено избављење. Познато је да су у љето 1882. године жандари хајдука Вуксана ранили, па је заједно са Маром и ухапшен, а затим осуђен на смрт и стрељан у октобру исте године у Бањалуци, док је Мара на робији провела 4–5 година. Њена појава наставила је да живи у епској пјесми, књигама, као и на слици Шпире Боцарића, коју је насликао према њеној фотографији, на којој позира у одјећи српских устаника.¹¹

Књига *Српкиња (њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас)*, издата у Сарајеву 1913. године од стране Добротворне задруге Српкиња из Ирига, представља један од најважнијих извора информација о многим српским женама писцима. Она садржи посебно

⁸ В. Јовановић, "Отпадништво и отпадници", у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, 660–677.

⁹ Пјесма преузета из књиге: Ђ. Микић, *Бањалука на Крајини хвала*, Институт за историју, Бањалука 1995, 239.

¹⁰ Исто, 238–257.

¹¹ Слика и фотографија чувају се у Музеју Републике Српске у Бањалуци.

вриједан и аутентичан материјал за сагледавање женске улоге у јавном животу тог времена. Ова публикација, штампана на 124 стране, на много начина може дати темељан увид у врсту књижевности која је штампана у оквиру женских часописа до Другог свјетског рата.

Публикација је приређена од стране жена писаца и већ на првим странама поносно проглашава да је први пут српска жена изашла на свјетлост дана. Идеја је била да се, слиједећи примјер "већих и културнијих народа", покаже стварно мјерило рада српских жена из свих регија, укључујући, поред жена из државе Србије, и жене које су живјеле у оквиру Аустроугарске монархије. Зато не изненађује чињеница да је алманах штампан у Сарајеву, а да се као његов издавач појавила заједница жена из Ирига.¹²

Српкиња садржи колекцију информативних чланака, прозне текстове и поезију, као и списак од преко 145 имена жена писаца. Богато је илустрована фотографијама многих жена о којима се говорило, а садржавала је и илустрације народног веза и народних ношњи, за које су издавачи сматрали да представљају репрезентативне узорке женске радности. Штапање ове публикације, како је истакло уредништво, имало за циљ да се проучи живот и рад заслужних српских жена, да се истакну њихова имена и да се искрено прикажу услови у којима жене раде, "...зато што су ти услови у исто вријеме и слика цјелокупног културног развоја српских жена до данас..."; истакнута је потреба жена да нађу своје право мјесто у културном животу и жеља да се охрабре да наставе свој рад.

Први дио књиге садржи посвету Савки Суботић, затим приказ изложбе српских жена одржане 1910. године у Прагу и текст о Милици Стојадиновић Српкињи. Други дио књиге бави се женским умјетничким, књижевним, образовним и активистичким радом, док трећи дио књиге доноси пјесме, прозне радове и коментаре у вези са књижевним и активистичким радом жена, као и приказе рада појединих женских институција.

Такође, у садржају књиге могу се наћи и ставови о равноправности жена, женској еманципацији, затим информације о фондовима за школовање и удају дјевојака, о умном раду и тјелесној љепоти, женским школама и другим темама које доприносе реконструкцији положаја жена у друштву и породици тога доба. Евидентни су напори уредништва да се потчињени положај жена поправи. Према томе, може се рећи да проучавање доприноса жена нашој друштвеној и културној историји не би био у потпуности могућ без сагледавања података које *Српкиња* садржи.

¹² Ириг је био родно мјесто Милице Стојадиновић Српкиње, прве модерне српске књижевнице. Поводом подизања њеног споменика у Иригу се окупио велики број жена из региона, од којих су многе први пут имале прилику да се сусретну и упознају. Тако је у том граду 1912. године рођена идеја о штампању оваквог једног издања.

Вриједност књизи дају и фотографије жена и женских организација, којима је књига богато илустрована. У њој се налазе четрдесет и четири фотографије књижевница, четрдесет и двије фотографије жена у ношњама и седам заједничких слика женских друштава. Фотографија може бити, као што је то у овом случају, извор на основу кога се може истраживати друштвена и културна стварност, али и пратити слијед феминистичких порука. Ако фотографије из књиге упоредимо са фотографијама енглеских феминисткиња и сифражеткиња, као и многих књижевница широм Европе, које се често фотографишу са књигом у руци, преносећи тим сликама јасне поруке – да су образоване и квалификоване за нове друштвене улоге, уочавамо да жене из *Српкиње* нису усвојиле тај стереотипни репрезентативни модел. Њихове фотографије са портретима лица, попрсја, као и цијелих фигура обучених у грађанско одијело или народну ношњу, не могу пратити овакав слијед феминистичких порука, али могу да послуже као репрезентативне слике друштвене и културне стварности на основу којих се могу извести одређени закључци о јавној улози жена тог времена.

Анализом визуелног материјала објављеног у *Српкињи*, такође можемо закључити да је уредништво књиге сматрало да су текстилни орнаменти и народна ношња највредније благо које има "Српкиња", односно жена, а уједно је то и најважнија порука књиге.¹³ Уредништво је сматрало да су вез и текстилна орнаментика најзначајнији допринос жена који би, по њиховом мишљењу, могао постати најважнији културни производ који би заинтересовао инострану публику.¹⁴

У часопису се помињу бројне тешкоће са којима су се жене у свом раду суочавале. Истиче се да оне нису имале одговарајући приступ интелектуалној средини, да нису имале приступ друштву истомишљеника, као и то да нису имале приступ библиотекама у било којем пољу науке.

Насупрот томе, публикација истиче да су се мушкарци писци, новинари и издавачи редовно сусретали у кафанама и својим удружењима и на тај начин успостављали кооперативне везе, док су такве прилике женама биле ускраћене. Осим тога, истакнуто је да "мушкарци уопштено не вапе за друштвом паметних жена, осим ако су богате и из цијењених породица, лијепе, младе и веселе".¹⁵

Једини и лако доступан медиј за комуникацију пословних жена које су имале жељу да пишу и сарађују у оквиру појединих часописа је била кореспонденција путем поште. Али, опет се наглашава да мушкарци нису писали писма онолико колико је то било у њиховом интересу и чим би њихове колегинице изразиле жељу или потребу за неком информацијом, књигом или професионал-

¹³ G. Stojaković, *Diskursne osobine privatne prepiske o knjizi "Srpkinja, njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina narodna umjetnost do danas"*,

[www.ns.ac.yu/stara/centri/rodneStudije/stojakovic.pdf (31.10.2018)]

¹⁴ J. Б. Бернациковска, "Српска марамица", *Српкиња*, Сарајево 1913, 103–115.

¹⁵ Аноним., "Жене и књижевност", *Српкиња*, 15–22.

ним савјетом, они углавном нису одговарали. Такође је била уобичајена пракса да жене, приликом пошиљке својих текстова за разне часописе или алманахе, саме сносе трошкове поштарине.

Материјал из књиге је фасцинантан због чињенице да је у њему објављен велики број биографија жена из региона које су се бавиле писаном ријечи, а које су при томе често биле самоуке али са знањем више језика. Ови подаци отварају нове видике на основу којих се могу извући јасни закључци да жене нису биле схваћене од стране оних који су их окруживали, што је произвело за посљедицу да су оне биле изоловане у свом раду.

Сличан примјер је био и живот једне од уредница књиге, Јелице Беловић Бернациковске (1870–1946), примјер особен, плодан, а за неке критичаре њеног дјела и контроверзан.¹⁶ Рођена је у Осијеку у образованој католичкој средини. Школовала се у Ђакову у Заводу бискупа Штросмајера и Самостанској учитељској школи у Загребу, а студирала је на Вишој педагошкој школи у Бечу и Паризу. Говорила је и писала на девет језика. Педагошким радом се бавила у Загребу, Руми, Сарајеву и Мостару, гдје је активно сарађивала у мостарској *Зори*. Необичан је податак да су овако образовану жену у најбољим годинама живота аустроугарске власти пензионисале 1909. године са мјеста управнице Више дјевојачке школе у Бањалуци. Сматра се да је за вријеме свог живота издала преко 800 чланака и да је објавила око 30 књига. Своје прве књижевне радове почела је да објављује 1885. године у омладинским листовима, а касније чланке и есеје шаље у српске и хрватске књижевне листове разних профила, све док јој послјије пензионисања нису забранили да било гдје објављује. Ипак, она се сналази и објављује под псеудонимом, најчешће користећи: Љуба Т. Даничић, Јелица, Јасна, Хеле и др. Била је сарадница многих школских листова, а објављивала је чланке и у часописима *Женски свет*, *Frankfurter Zeitung*, *Frauenzeitung*, *Revue des Deux Mondes*, *Journal of the Gipsy Lore Society*, такође је била уредница листова *Народна снага* и *Frauenwelt*. Теме о којима је писала биле су књижевност, педагогија, дјечја психологија, етнологија, а објавила је доста текстова и о феминизму, који се могу окарактерисати као текстови умјереног либералног феминизма. Данас се за Јелицу Беловић Бернациковску може рећи да је својим примјером, радом и заслугама помогла образовању и укључивању у културни, а самим тим и јавни живот великог броја жена у Босни и Херцеговини.

Књижевни рад и културно дјеловање Лауре Папо Бохорете (1891–1942), веома запажене жене међу сефардским Јеврејима у Босни, на индиректан начин је подстакнут од стране Јелице Беловић Бернациковске. Један несмотрен чланак који је ова ауторка написала и објавила у босанској штампи 1916. годи-

¹⁶ Више о животу и раду Јелице Беловић Бернациковске у: G. Stojaković, н. д. [www.ns.ac.yu/stara/centri/rodneStudije/stojakovic (31.10.2018)]

не на њемачком језику "Die Spaniolin in Bosnien"¹⁷, изазвао је оштру полемику са Лауром Папо Бохоретом, јер је доживљен као напад на сефардску жену, њен језик, интелект и просвијећеност. Револтирана овим чланком, Бохорета је најприје одговорила овој уваженој културној радници, а затим и написала опширнију студију *Сефардска жена у Босни*,¹⁸ најприје на њемачком, а затим 1931. године и на шпанском ладино језику, који се говорио у Босни.

Књижевни рад Лауре Папо Бохорете не би требало посматрати строгим мјерилима књижевне критике и литературе, њу треба схватити првенствено као значајну појаву образоване и књижевно писмене сефардске жене у босанско-херцеговачкој средини. Њена дјела представљају драгоцјен извор за проучавање фолклора, обичаја, времена, психологије и језика сефардских Јевреја у Босни.

Углед и популарност стекла је и писањем позоришних комада за своје сународњаке. Иако је њен аудиторијум био мален, она је својим списатељским радом, као савршени познавалац живота своје сефардске заједнице, настојала сачувати од заборава и потпуне пропасти оне културне тековине шпанских досељеника које су са њима живјеле, умирале и нестајале.

Преносећи живот породице на сцену, њене кризе, проблеме, процват и распадање, веома духовито је третирали социјалне проблеме тадашњег друштва, успијевајући да их на тај начин искаркира и наруга се таштини, свађи, нетрпељивости, зависти и осталим манама проузрокованим предратним малограђанским друштвеним нормама.

Босанскохерцеговачки народи су тежили да конституишу властити културни идентитет, иако је владајући режим од почетка заузео принципијелно становиште да се не допушта оснивање не само политичких организација на националној основи, већ и културних и привредних институција. Спречавањем институционализовања националних покрета требало је да се заустави интегрисање Босне у ширу југословенску заједницу. Због тога је Земаљска влада у свим случајевима у којима се тражило одобрење за оснивање свјетовних друштава чврсто стајала на принципу да она морају бити интерконфесионална.¹⁹ Профана друштва која су имала вјерске циљеве нису смјела у свом раду излазити из вјерских оквира, док су свјетовна друштва морала бити приступачна за припаднике свих конфесија и нису могла носити национална имена.²⁰

¹⁷ Текст је објављен под другим насловом, а касније је у истом листу изашао и Бохоретин одговор у коме она закључује да сарајевски сефардски говор представља прави шпански литерарни драгуљ. Jelica Belović Bernadzikowska, "Die südslavische Frau in der Politik", *Bosnische Post*, br. 281, 10. децембар 1916. и Laura Papo Bohoreta, "Die spaniolische Frau", *Bosnische Post*, br. 287, 17. децембар 1917.

¹⁸ L. P. Bohoreta, *Sefardska žena u Bosni*, Connectum, Sarajevo 2005.

¹⁹ Р. Бесаровић, *Култура и умјетност у Босни и Херцеговини под Аустроугарском управом*, Архив БиХ, Сарајево 1868, 583–591.

²⁰ У Сарајеву су 1913. године дјеловала 123 друштва, у која је било укључено 44.377 лица, интерконфесионалних је било 71, српских девет, муслиманских осам, хрватских 13, јеврејских 11,

Како власти нису допуштале оснивање политичких институција, иницијативе домаћег становништва за оснивање властитих институција на национално-вјерској основи ограничавале су се на црквена пјевачка друштва, читаонице и српске школе,²¹ а касније и на неке привредне институције.

Напори режима на оснивању интерконфесионалних друштава врло рано су се у погледу остваривања свог коначног циља показали недовољно успјешним. Нити је у Босни и Херцеговини постојала таква традиција, нити су политички оквири које је режим увео могли да задовоље све народне групе. Због тога су интерконфесионална друштва углавном окупљала чиновнике и досељенике, док је домаће становништво остајало по страни.²² У таквој клими јавно и самоиницијативно удруживање жена готово да и није било могуће, без обзира на чињеницу што су власти инсистирале на мултиетничности као предности босанскохерцеговачког друштва. И поред тога, најупорније иницијативе и најупорнији захтјеви за оснивањем националних женских друштава јављају се управо код Срба.²³

Масовније укључивање босанскохерцеговачких жена у јавни живот посебно је примјетно након Првог свјетског рата и укључивања Босне и Херцеговине у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. То је период када је изузетно видљиво настојање да се област родних односа постави на нове основе и стави у нови контекст, сличан оном у западноевропским друштвима. Нови контекст подразумијевао је рационализацију постојећих родних односа, али још увијек на јасно подијељеним улогама. Женска улога се заснивала на "посебним могућностима и природном положају жена",²⁴ односно укључивању жена у јавни живот посредством њихових специфичних квалитета, као што су хуманост и материнска осјећајност, нарочито израженим у активностима великог броја културно-просвјетних и хуманитарних друштава. Ова нова улога жена нарочито је видљива у акцијама Кола српских сестара, које учествује у разним хуманитарним акцијама, прикупљању хуманитарне помоћи, преузимању бриге о ученичким домовима, и слично.

Кроз своје јавне активности оне повремено истичу и захтјеве за бољим положајем жена у друштву, искључиво дефинисаним на основу својих мајчинских и његователјичких способности. Ова врста феминизма, познатија као умјерени феминизам, била је дио феминистичке традиције тог времена и заснивала

њемачких шест, чешких два и по једно мађарско, пољско и словачко друштво. Такође је познато да је било пет женских добротворних друштава, са око 1330 чланица.

²¹ Српско друштво "Просвјета" основано је 1902, хрватско друштво "Напредак" 1904, а муслиманско друштво "Гајрет" 1903. године.

²² Т. Краљачић, *Краљев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бањалука 2000, 153.

²³ Исто, 150.

²⁴ А. Столић, "Родни односи у царству подељених сфера", у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Слио, Београд, 89–111.

се на визији једнаких права у оквиру постојеће организације друштва, не доводећи у питање устројство "приватног" свијета породице и брака.²⁵

Да би се разумјели и јасније сагледали тадашњи напори појединих жена и женских покрета, треба поменути јавно негодовање Југословенског женског савеза 1934. године и јавну реакцију Виде Чубриловић из Сарајева у тексту *Да ли је то социјална правда?*²⁶, а поводом најављене редукције чиновника и отпуштања удатих жена из јавних служби, као и ограничавања запошљавања женских лица у јавним службама. Поред тога што су ове репресивне мјере власти окарактерисане као важан социјални проблем, истакнуто је да се, у земљи која има више од 70% неписмених, образованим женама забрањује интелектуални рад. Жене су овим поводом захтијевале иста права за све и тражиле да равноправно учествују у изградњи институционалног и јавног живота, истичући: "...сложно ћемо се борити за своја лична, грађанска и политичка права, која нам као равноправним грађанима припадају...".²⁷

У мултинационалном босанскохерцеговачком друштву овај општи југословенски проблем нарочито је био изражен код муслиманских жена. Оне нису имале алтернативе осим да прихвате доминацију мушкарца и друштво организовано према његовој мјери. Као друштвени субјект, муслиманска жена је, за разлику од жена других народа у Босни, много више функционисала као особа о којој неко брине или, тачније, припадала оном дијелу популације која не одлучује ни о чему. Начин живота муслиманских жена и њихова неактивност у јавности током двадесетих и тридесетих година прошлог вијека били су честа тема женских часописа, али и појединих гласила муслиманских удружења, која су на разне начине настојала да се таква ситуација промијени.

О муслиманској жени на овим просторима у XIX вијеку за сада се зна мало, док о периоду између два свјетска рата има мало више литературе, која је по свом садржају нецјеловита и неуједначена. Један од разлога таквог стања јесте њен другоразредни положај у друштву, који је трајао вијековима. Као историјски "невидљиве", мали је број муслиманских жена чак и након Другог свјетског рата, учествовао у видљивим јавним друштвеним сферама.

Занимљива је појава Умихане Чувидине (око 1794 – око 1870), прве муслиманске пјесникиње у Босни, кроз чије је пјесме истицана трагична комплексност живота у овом региону. Познато је да је Умихана Чувидина била удата за извјесног Мују Чамцију, који је у борби против српских устаника погинуо код Лознице. Она је, тугујући за њим, написала поему која је и данас сачувана у свом изворном облику. Епос од седамдесет и девет стихова у осмерцу и десетерцу, под називом "Сарајевски човјек маршира у рат против Србије", написан је у традиционалном метру усмене поезије, арапским писмом, уз кори-

²⁵ Исто, 104.

²⁶ В. Чубриловић, "Да ли је то социјална правда", *Женски покрет*, бр. 1–2, Београд 1934, 9–19.

²⁷ Исто.

штење народног говора.²⁸ Поема је била веома популарна и позната, а занимљива је и по томе што комбинује један историјски општи сукоб са приватним животом саме Умихане Чувидине.

У Босни и Херцеговини је крајем XIX и у првој половини XX вијека постојало више друштава и организација основаних од стране муслимана, а била су националног и хуманитарног карактера. На подизању општег нивоа културног и просвјетног образовања жена нарочито се залагало друштво *Гајрет* (1903–1941), које је било саставни дио грађанског покрета у Краљевини Југославији, будући да је дјеловало и на југу Србије, у Санцаку, и да је уживало помоћ државних институција. Друштво је, поред својих општих настојања за развој културно-просвјетне дјелатности, имало више грана дјелатности, а повремено је давало стипендије, потпоре и зајмове.

У новим друштвено-економским и социјалним околностима након завршетка Првог свјетског рата, питање положаја муслиманске жене и њене еманципације поново је добило на актуелности. Конзервативна схватања у муслиманској средини била су тако дубоко укоријењена да су напредне тежње и захтјеви изазивали жестоку реакцију. Међутим, и поред јаких отпора, напредна схватања о потреби школовања и опште еманципације муслиманске жене стицала су све више присталица, посебно међу интелигенцијом.

О друштвеном положају муслиманске жене говори и њен правни положај по шеријатском праву. Прописи шеријатског права важили су за муслиманско становништво у области породичног и насљедног права. Иако је према шеријатском праву жена имала пословну способност, па према томе могла је вршити правне послове, стицати имовину и њоме располагати, права мушкараца и застарјели обичај облачења спречавали су је у томе у потпуности.²⁹ Неписмена и непросвијеђена, муслиманска жена тог периода није била свјесна свог правног положаја, те сходно томе ни онога што је из њега произлазило.

Иако је Мухамед рекао: "Дужност је учити сваком муслиману и муслиманки", ипак је код босанскохерцеговачких муслимана тог времена био укоријењен обичај да се жена не смије школовати. Ова предрасуда је под аустроугарском влашћу добила чак и законску форму у Босанском сабору, гдје је учињен уступак у доношењу закона о обавезној почетној настави. Том приликом је истакнуто да је почетна настава обавезна за све сем за муслиманску женску дјецу³⁰, а што је очигледно било и у супротности са учењем ислама о потреби школовања жена.

Интересантан је податак да је *Гајрет* у оквиру свог часописа покушавао овакву ситуацију промијенити, те је у периоду након Првог свјетског рата

²⁸ С. Hawkeswort, н. д., 250–251.

²⁹ S. Milišić, "О питању еманципације muslimanske žene u Bosni i Hercegovini",

[www.sanoptikum.org.yu/drustvo/o_nama/s_milic_emancipacija_muslimanki.htm (31.10.2018)]

³⁰ X. М. Ребац, "Појава муслиманке међу сестрама Југословенкама", *Женски покрет*, бр. 4 и 5, Београд 1920, 25–27.

објављен низ текстова који су се тicali правног положаја жена у Босни и Херцеговини. Они су наводили да "правни положај жена није једнак правном положају мушкараца", те да је тај положај, ако се односи на "брачно, имовинско и наслеђно право, скоро у свакој покрајини различито уређен" и да га свакако треба реформисати.³¹

Али и поред свих тих настојања, евидентна је чињеница да су у мјешовитим мушко-женским друштвима жене остајале изван водећих органа управе, њихове дужности углавном се свде на организацију хуманитарних акција или бригу о ђачким домовима. Примјер је огранак друштва *Гајрет* у Бањалуци, гдје је предсједница Женског одбора друштва (основаног 1931. године) била жена предсједника Гајрета, која је на састанке управе ријетко позивана и то само када су били у питању разговори о ђачком дому и хуманитарним акцијама.³²

У овом раду анализирана су индивидуална достигнућа појединих жена у сфери јавности са краја XIX и почетка XX вијека мапирањем стратегија различитих интереса и односа који их покрећу на активности. Те активности жена су дубоко условљене друштвеним стањима јер су та стања одређивали искључиво мушкарци. Међутим, и поред тога, жене су енормним напором и свестраним активностима успјеле да нађу мјеста у појединим часописима, културно-умјетничким друштвима и образовном систему, а након тога да се изборе за какве-такве позиције у јавном животу. Имајући у виду евидентну институционалну искључивост, може се закључити да успјех жена у јавном животу није незанемарљив.

Посебна пажња у овом сегменту посвећена је друштвеном контексту, како би се разумјели многи аспекти који одређују дешавања у приватној и јавној сфери када су у питању жене. Свака анализа јавног контекста морала је да подразумијева одређено предзнање о особама које су главни актери, као и одређена предзнања о животним и радним условима у којима су актери дјеловали. Из тог разлога босанскохерцеговачке судионице у јавном животу су добар примјер како су се остваривале позиције и како су се реализовале поједине улоге у остваривању женских идентитета. Имајући у виду различите аспекте њиховог јавног дјеловања, на крају се може рећи да је више него видљиво улагање огромног напора женских субјеката у реализацији њиховог мјеста у друштву с краја XIX и у првој половини XX вијека, у оквиру одређених политика и одређених пракси. Јер су управо те политике и те праксе утицале на промјену у приватном животу и приватној сфери, као и разним другим видовима приватности. Према томе, треба рећи да однос страног и јавног према приватном није засно-

³¹ Н. А. Бушатлић (šerijatski sudac), "Pravni položaj supruge u bračnom, imovinskom i nasljednom pravu", *Gajret*, br. 18, 1924, 276–277.

³² Ђорђе Микић, *Бањалука – култура грађанског друштва*, Институт за историју, Бањалука 2004, 249.

САРИТА ВУЈКОВИЋ, *Аутентичност женске позиције утемељене у образовању и...*

ван само на међусобним негацијама,³³ већ подразумејева свестрану и продуктивну интеракцију.

³³ Bernhard Valdenfels, *Topografija stranog*, Novi Sad 2005, 79.